

Bírálat

Kiss Szemán Róbert: Szláv Mennyország és Pokol. Ján Kollár és a szláv nemzeti emblematizmus alakváltozatai a magyarországi klasszicizmus és romantika kontextusában című akadémiai doktori értekezéséről.

Mészáros Andor

Kiss Szemán Róbert akadémiai doktori értekezése Ján Kollár életművének teljességre törekvő szintézise. A szerző értekezésében több éves, évtizedes kutatómunkájának eredményeit összegzi, foglalja új keretbe és értelmezi újra. A munka jelentőségét jól érzékeltetheti, hogy Ján Kollár életművének első modern monografikus összefoglalásának is tekinthető a jelen értekezés. Kollár nem csak a hazai, hanem a szlovák és a cseh irodalom-, eszme-, művelődés- és protestáns egyháztörténet emblematikus alakja. Ugyanakkor ezidáig sem a szlovák, sem a cseh tudományosság köreiből nem készült életművének monografikus szintézise. Ennek talán az lehet a legfontosabb oka, hogy a kollári életmű nagyon sajátos viszonyok között született és filológus legyen a talpán, aki az életművet teljes egészében, a modern tudományos szemlélet módszereivel fel kívánja tárni. Hiszen Kollár munkásságát az elmúlt évszázadban a hazai, a csehszlovák, a cseh és a szlovák szakemberek is többször megkísérelték összefoglalni, ezekből a munkákból azonban mindig hiányzott a teljesség igénye és lehetősége, mivel a kollári életmű a nemzeti tudományosságok szemszögéből, magyarországi, szlovák, cseh, csehszlovák szerzőként tekintve rá, aligha értelmezhető a maga teljességében. Az életmű egyes vonatkozásai mindig árnyékban maradtak. Ján Kollár a fenti irodalom- és művelődéstörténeti kánonok részeként, mégis kissé azok szélén állt.

Közismert, Ján Kollár életművének döntő része pesti lelkészi éveit idején született. A magyarországi szlovák etnikai terület központi részétől viszonylag távol. Egy olyan városban, amely a hódoltság végi újjászületésétől, a 18. századtól folyamatosan jelentős és egyre növekvő számú szlovák lakossággal bírt, de a korszakban alapvetően német nyelvű közeg volt, Kollár működése idején ugyanakkor már fokozatosan a magyar szellemi élet központjává is vált, sőt Kollár távozásakor, 1848 után, már a politikai központ szerepét is kezdte átvenni. A szlovák nemzeti mozgalom, nemzeti ébredés jelentős hatású szerzője ráadásul a huszita hagyományokból táplálkozó cseh protestantizmus 16. század végén, a králicei bibliafordítással rögzült cseh nyelvet használta. Egy olyan, archaikus formában fennmaradt nyelvet, amit – a teljes passzív értehetőség okán – a szlovák lutheránusok már a 17. század elejétől használtak,

használatát a fehérhegy után hazánkba érkező cseh protestáns menekültek, exulánsok a teljes szlovák protestáns népesség körében megszokottá tették. Ez a nyelv azonban – annál is inkább, mivel a csehnyelvűség a cseh tartományokban változott és némileg vissza is szorult – egy archaizálódó, fokozatosan szlovák nyelvi elemekkel kiegészülő nyelvi forma maradt. Egy, a hazai szlovákság – legalábbis annak protestáns része – irodalmi és liturgikus nyelve, magyarországi cseh nyelv, melynek elnevezése, a biblikus cseh is mutatta fokozatos eltávolodását a cseh etnikai területek nyelvétől és művelődésétől is.

A kollári életmű összetettségének megértéséhez azonban azt is elengedhetetlen érteni, hogy bár Ján Kollár a szlovák nemzeti mozgalom, a modern szlovák nemzet születésének meghatározó alakja, a magyarországi szlovák etnikai terület központjához kötődő szlovák irodalmi nyelvi mozgalommal mindvégig szemben állt. Kitartott a cseh, biblikus cseh nyelvhasználat mellett, sőt a štúri mozgalmat egyenesen károsnak, a kisszámú – döntő részben írástudatlan – szlovák világba bezárkózáshoz, a támogató jellegű cseh művelődéshez kapcsolódó szálak mesterséges elszakításához, végső soron a dinamikus magyar nemzeti mozgalomba történő beolvadáshoz vezető téves irányynak tartotta.

Mindez azt is eredményezte, hogy csehnyelvűsége okán helyet kapott a cseh irodalomtörténetben is, majd a 19. század utolsó évtizedeiben kibontakozó modern csehszlovák mozgalom egyenesen a csehszlovák művelődés egyik apostolának kezdte tekinteni. (A dualista korszakban a delegációk tagjaiként Budapestre érkező cseh politikusok ezért is keresték fel örömmel a kollári, biblikus cseh hagyományokat őrző pesti szlovák evangélikus gyülekezetet mint a szerintük már eltűnőben lévő cseh-szlovák kulturális összetartozás utolsó bástyáját.)

A kollári életmű azonban nem csak a szlovakológia, bohemisztika fontos része, hanem a szélesebb értelemben vett szlavisztikáé is. Hiszen a herderi, pángermán hatásokkal német egyetemi peregrinációja során találkozó Kollár a pánszláv, szláv kölcsönösségi gondolat megalapozója is volt. Életművének legfontosabb darabja, a Slávy dcera és a Výklad, a Slávy dcera részletes magyarázata, illetve az útirajzok és a szláv nemzet jó tulajdonságait bemutató műve a szláv összetartozástudat, a közös szláv régmúlt, közös történeti emlékezet kialakításában is meghatározó volt.

Nem utolsó sorban pedig egy olyan tudós, evangélikus lelkész szerzőről van szó, aki tanulmányai, szoros kapcsolatai kora európai tudományosságával, szerteágazó életműve a korszak meghatározó szerzői közé emelnek. Ezért is találó Kiss Szemán Róbert Slávy dceráról írt monográfiája cseh kiadásának címadása, a szláv Goethe. Tehát alapos irodalomtudományi, filológiai jártasság és a romantika korának művelődéstörténetének átfogó ismerete nélkül lehetetlen feladat Kollár munkásságának mélyreható megismerése.

A fentiek is jól mutatják, hogy a kollári életmű összetettsége miatt is tette nehezzé, hogy életművének modern monografikus feldolgozása eddig megszülessen, nemcsak nálunk, hanem a szlovák és a cseh tudományosságban is, de még azt is, hogy életművének kritikai kiadása megszülessen. Mindehhez a szerző évtizedes, sokrétű kutatómunkájára volt szükség, arra a tudományos mohóságra, amit jelen sorok írójának személyesen is többször volt alkalma megtapasztalni, a kollári életműhöz tartozó tudományos tények szenvedélyes összegyűjtésére, azok közreadására számtalan tanulmányban, kötetekben, tudományos konferenciák során és a kollári életműből adatbázist építő kutatócsoport vezetőjeként. Az értekezés rendkívül széleskörű irodalom- és művelődéstörténeti ismeretekre alapozva tiszteletreméltó tudományos alapossággal, kitartással, a legújabb tudományos irányok elveit figyelembe véve készült, Kollár munkásságát és műveit szintetizáló szándékkal elemző monográfia. Az értekezés legértékesebb részének pedig a kollári életmű egyes darabjait, különösen a Slávy dcera földöntúli énekeit, a Szláv Mennyszágot és Poklot a legaprólékosabb filológiai részletességgel bemutató fejezeteket tekinthetjük, ahol nem csak Kollár forrásait és az által említett személyek, helyek adatait tárja fel a szerző, hanem a szláv nyelv és kultúra fontos, emlékezhelyeknek is tekinthető művelődéstörténeti jelenségeit is ismerteti, mint a sirám, pláč műfaja (amely még a 19. század második felében, az osztrák-poros háborúhoz köthető művekben is megjelenik), a hárs, a szláv régiségek, a szláv demokrácia, a matuzsálem és mások.

Bár az opponensek kötelességeinek eleget téve tudjuk, hogy olykor szögre kell akasztani a méltatás kalapját és a bírálók köpönyegét kell magunkra öltetni, ezelőtt még mindenképpen újra le kell szögezni, hogy hatalmas tudásanyaggal dolgozó, a korszerű módszertant a klasszikus tényismerettel felvértezett értekezés, egy Kollár monográfia alapja, nemcsak a szerző tudományos felkészültségét bizonyítja, hanem önmagában is tanúsítja a hazai közép-európai filológiák, hazai környezetben szerzett biztos tudásra és alapos nyelvismeretre építő humán kutatások létjogosultságát, a magyar tudományosság szempontjából is alapvető érdeknek tekinthető létjogosultságát.

Egy ekkora terjedelmű, egyszemélyes kutató- és összegző munkára épülő dolgozat esetében nyilvánvalóan méltánytalan lenne a kisebb elírásokat bírálatként említeni. A helynevek használatának esetében felvethető, hogy érdemes lett volna az egyes helynevek szláv (szlovák, cseh) változatait is feltüntetni, esetleg első említéskor, zárójelben. A személynevek esetében pedig helyenként kissé következtelen a magyar, szlovák, illetve a magyar és a szlovák, és fordítva, a szlovák és a magyar névváltozatok alkalmazása (pl. Hvizdák Zsófia, de Ján Herkeľ). Az azonban szerkezeti szempontként is érdekes kérdés, hogy Ján Kollár munkássága hogyan illeszkedik a korszakában formálódó modern közép-európai nemzetek politika-,

társadalom- és művelődéstörténetében. Az értekezés bevezető fejezetében a szerző maga is leszögezi az alteritás vizsgálati szempontjának fontosságát. Azt a tényt, hogy Kollár munkássága a latinizmus semleges nyelvi kódjából fokozatosan távolodó, a német és az egyre erőteljesebben magyar nyelvű közegben egyfajta ellenkultúráként is felfogható. Korszakunkban Pest a magyar mozgalom központjává válik. Elírás, de talán mégsem az, hogy a szerző, Kollár 1812-es pesti útját említve a 18. oldalon már fővárosként említi a várost, hiszen valóban, fokozatosan, de ebben a korszakban válik Pest a 18 század derekán igazgatási centrummá vált Buda mellett a magyar nemzeti mozgalom központjává. Itt működik, elkötelezett, gyakorlatias, szlovák gyülekezetépítő, sőt sok vonatkozásban nemzeti egyházat fejlesztő lelkészként Kollár. Amit valóban egyfajta kivonulásként is értelmezhetünk. Életművéből a korszak egyfajta másik Magyarországa is kibontakozik. Egy imaginárius, a szláv emblematizmust megjelenítő, de a felbomlóban lévő régi, a latinitásra is építő hungarus közösséghez is ragaszkodó életmű. Ezért is érdekes lett volna megismerni Kollár viszonyát a korszak magyar politikai életéhez, annak fontos – az értekezésben a Szláv Poklot bemutató fejezeteiben részben személyesen is megjelenő – személyiségeihez, irányzataihoz. Ugyancsak érdekes lett volna Kollár, a szlovák evangélikusok viszonyának bemutatása a protestáns unióhoz, annak kezdeményezőjéhez, Zay Károlyhoz, akinek alakja csak Kollár itáliai utazásakor kerül az értekezésben említésre.

Érdeemes felvetni még a csehszlovakizmus kérdését is. Azt, hogy a Kollár által használt csehszlovák kifejezés a 19. század második felében kibontakozó modern csehszlovakizmusban – amelynek Kollár emblematikus figurája lett – alapvetésnek tekintett nemzetegység kifejeződése volt-e, vagy a 19. század derekáig szakadatlan, alapvetően a protestantizmushoz kötődő, csehszlávnak is nevezett nyelvi, művelődési közösségéé?

Mindebből jól érzékelhető, hogy Kiss Szemán Róbert akadémiai doktori értekezésében Ján Kollár életművének feltárásával, monografikus összefoglalásával mennyire összetett feladatra vállalkozott. Az értekezés messzemenően megfelel a szerző által is támasztott magas követelményeknek. Kiss Szemán Róbert akadémiai doktori értekezését nyilvános vitára alkalmasnak tartom, a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának javaslom az értekezés elfogadását és a jelölt számára az akadémiai doktori cím odaítélését.

Budapest, 2024. június 4.

Dr. Mészáros Andor